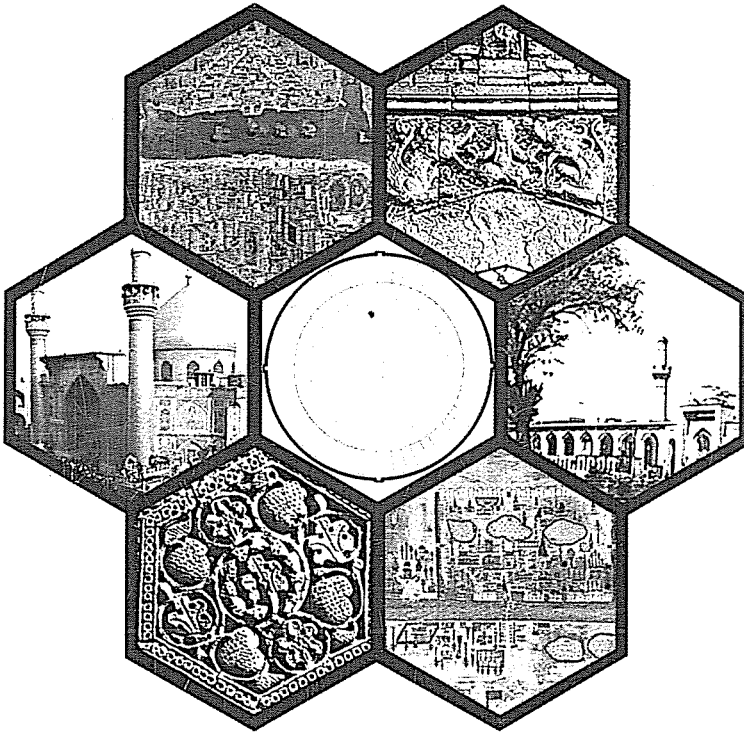

İSLAM MEDENİYETİNDE
BAĞDAT
(MEDİNETÜ'S-SELÂM)
ULUSLARARASI SEMPOZYUM

7-8-9 KASIM 2008

İLÂHIYAT
FAKÜLTESİ

IRCICA
İSLAM TARİH
SANAT VE KÜLTÜR
ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ümraniye
Belediyesi

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü

Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts

&

İslâm Konferansı Teşkilatı, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)

Organisation of Islamic Conference, Research Centre for Islamic History, Art and Culture

İSLAM MEDENİYETİNDE BAĞDAT (MEDÎNETÜ'S-SELÂM) ULUSLARARASI SEMPOZYUM

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
BAGHDAD (MADINAT al-SALAM) IN THE ISLAMIC CIVILIZATION

المؤتمر الدولي بغداد (مدينة السلام) في الحضارة الإسلامية

7-9 Kasım / November 2008

Bağlarbaşı Kültür Merkezi

Üsküdar- İSTANBUL

TÜRKİYE

PROGRAM

Ümraniye Belediyesi'nin katkılarıyla

Sponsored by Umraniye Municipality

EHL-İ BEYT'İN VE EHL-İ BEYT' POLİTİKALARININ BAĞDAT'IN SİYASİ VE SOSYAL YAŞAMINDAKİ ETKİSİ

Doç. Dr. M. Bahaüddin VAROL

Hız. Peygamber dönemi sonrası, İslâm Tarihi'nin yeni ve farklı bir periyodunun başlangıcıdır. Bu yeni periyod gelişen ve genişleyen İslâm toplumunun farklı dînî, fikrî ve etnik kimliklerle karşılaşma sürecidir. Hulefâi Râşidîn dönemiyle başlayıp, Emevî ve Abbâsî Devletleriyle devam eden bu dönem, İslâm Medeniyetinin de bilimsel ve kültürel alandaki birikimlerinin oluşum ve gelişim dönemidir. Hicrî ilk iki asrı içerisine alan bu dönemde ortaya çıkan bir takım fırka, grup, düşünce ve kavramlar, o günlerdeki fikrî ve siyâsî şekillenmeleri ortaya çıkardığı gibi günümüze kadar uzanan bir etki ve fonksiyona da sahip olmuşlardır.

İşte bu süreçte görmeye başladığımız kavramlar arasında temayüz eden "Ehl-i beyt" kavramı, sahip olduğu etki ve önem açısından çok farklı bir görüntü sergilemiştir. Siyâsî, dînî ve sosyal alanda gerek kavram, gerekse mefhum olarak etkisi, İslâm Tarihi'nin her döneminde kaynaklara yoğun bir şekilde yansımıştır. Kavramın farklı alanlardaki çok yönlü görüntüsü hiç şüphesiz onun, bütün müslümanların hayatını örnek alıp, emir ve yasaklarını, ilke edindikleri, bu çerçevede ona duyulan saygı ve sevginin gönüllerde müstesna bir yere sahip olduğu Hz. Peygamber'in yakınları ve onların nesilleri olmasından kaynaklanmaktadır. İşte bu hassas nokta kavramın, siyâsî ve fikrî gelişmelerin odağında yer almasına neden olmuştur.

Bu süreçte gerek Ehl-i beyt fertleri gerekse Ehl-i beyt imajının kullanıldığı oluşumlar siyâsî mücadelelerde taraf olmuş, bu çerçevede üretilen söylemler siyâsî otorite karşısı bir duruşun temel referansı olarak tercih edilmiştir. Diğer taraftan, İslâm dünyasındaki itikâdî bölünmenin kırılma noktasında yine Ehl-i beyt vardır. İslâm toplumu içerisinde farklı bir yapılanma ile ortaya çıkan Şia itikâdî ekolünün ortaya çıkışının her aşamasında Ehl-i beyt kavramının sahip olduğu yer ve önem bilinen bir gerçektir.

Konu başlığımız ile ilgili detaya girmeden önce Ehl-i beyt'in kavram olarak ortaya çıkışı, tarihsel boyutu, siyâsî ve itikâdî alandaki etkileri ile günümüze yansımaları hakkında kısaca bilgi vermek gerekecektir. Ehl-i beyt, genel olarak müslümanların zihninde "Hz. Peygamber'in yakınları" anlamını ifade etmektedir. Ancak bu şekildeki bir tanımlamanın detayıyla ilgili olarak tüm müslümanların aynı şeyleri düşündüğünü söylemek mümkün değildir. İslâm Tarihi'nin ilk asırlarından itibaren farklı şartlar ve amaçların ortaya çıkardığı Ehl-i beyt tanımlamaları ve Ehl-i beyt'e farklı bakışlar, günümüze kadar varlığını devam ettiregelmiştir. Öyle ki günümüzde bile kendisinin Ehl-i beyt olduğunu iddia edip dinî, siyâsî ve sosyal açıdan konumlandırılan insanların varlığı bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

Ehl-i beyt kavramının siyâsî alanda kullanılmasının başlangıcı Hz. Hüseyin'in şehid edilmesidir. Bu hâdise öncesinde siyâsîleşme sürecinin basamakları olarak düşünebileceğimiz bir takım olayları da bu sürecin bir parçası olarak kabul etmemiz mümkündür. Zira Hz. Osman'ın şehid edilip yerine Hz. Ali'ye biat edilmesi, Hz. Ali'nin şehid edilmesi, Hz. Hasan'ın halife olarak göreve başlaması sonrasında Muâviye'nin ona karşı tavırları ve sonunda Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye bırakması ile Muâviye'nin oğlu Yezid'i veliahd olarak tayin etmesi hep bu sürecin birer basamakları mahiyetindedirler. Ancak Ehl-i beyt kavramının öteden beri kullanılagelen anlamından farklı bir anlam ve misyon ile sunulup siyâsî olaylar içerisinde kullanılmaya başlanması Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonradır. Artık bu noktadan sonra kimi insanlar samimiyetle Ehl-i beyt olan bu insanların haklarını savunmaya, intikamları almak için mücadelelere girişirlerken kimileri de toplumun bu noktadaki duyarlılığını fırsat bilerek kendi kişisel ve siyâsî çıkarları için bir kılıf olarak kullanmaya başlamışlardır. İşte burada ortaya çıkan tahrif ve istismar hareketi müslümanların bu konudaki samimi sevgi ve saygılarına paralel olarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Emevîlerin Ehl-i beyt siyasetinin tarihsel arka planı öteden beri devam edegelen Emevi Haşimi mücadelesini yansıtır. Buradaki asıl amaç siyâsî otoriteyi ve gücü ele geçirme mücadelesidir. Ümeyyeoğulları Hz. Peygamber'in

peygamber olarak gönderilmesiyle ellerinden kaçırdıkları otoriteyi tekrar ele geçirmişler, bu ise Hâşimoğulları cephesinde kabul edilemez görülerek şiddetli bir tepki doğurmuştur. Ancak bu noktada güçlü bir devlet olarak karşılına çıkan Emevîlerle mücadelede artık Hâşimoğulları kimliği gibi kabilesel bir oluşumun yetersiz kalacağı gerçeğidir. İşte bu gerçekten hareketle Hâşimoğulları, tarihsel sürecin de ortaya çıkardığı bir zorunluluk olarak “Ehl-i beyt” olgusuna sarılma, bu çerçevede bir oluşuma gitme ihtiyacı hissetmişlerdir. Zira İslâm’ın farklı kültür, inanç ve etnik kimliklere ulaşmasıyla durum farklılaşmış, çerçeve Arap kimlik ve yapısını çoktan aşan bir yapıya kavuşmuştur. İşte “Ehl-i beyt” olgusu hem olayı kabîlevî boyuttan öteye taşıyacak hem de dînî bir altyapı ile kitleleri harekete geçirebilecek bir imaj olacaktır. Nitekim Hz. Hüseyin’in şehid edilmesine kadar geçen sürede Ehl-i beyt kavramının siyasal bir anlam ifade etmemesi de bu düşünceyi doğrulayan bir görüntü olmaktadır.¹

41/661 yılında Şam merkezli Emevî Devleti, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, tarihsel arka planını kabîlevî mücadelelerin oluşturduğu bir temel üzerine oturmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak Ehl-i beyt ve Ehl-i beyt nesline karşı zaman zaman daha makul, zaman zaman ise çok şiddetli ve zulme varan, ancak genel anlamda ifade etmek gerekirse her dönemde karşılıklı bir gerginlik ve güvensizlik içerisinde olunmuştur. İlk örneklerini Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadelelerde gördüğümüz bu karşı duruşun Emevîlerin yıkılışına kadar geçen sürede varlığını devam ettirdiğini görüyoruz.² Bu süreçte dikkati çeken diğer bir nokta, Hz. Hüseyin’in şehid edilmesinden sonra bazı Ehl-i beyt nesli ileri gelenlerinin Emevî halifeleriyle olan kişisel iyi ilişkileridir. Bu çerçevede Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin), Hasan b. Hasan ve Muhammed İbnü'l-Hanefiyye gibi Ehl-i beyt nesli ileri gelenleri zaman zaman halifelerle görüşerek bir takım istek ve arzularını iletmışler, bu çerçevede onların maddi desteklerini almışlardır.

Emevî idaresinin siyâsî ve sosyal alanda birliği oluşturmadaki başarısızlığı, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, İslâm coğrafyasının geneline şâmil olmak üzere bir Emevî karşıtlığı olgusunu ortaya çıkarmıştı. İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde ortaya çıkan isyan hareketleri Emevî otoritesini meşgul eden bir yapıda olmuştur. Bu isyan hareketlerinde özellikle 120/738’li yıllardan sonra ağırlığın Horasan bölgesine kaydığını görüyoruz. Özellikle Arap olmayan unsurun yani mevâlinin ağırlıkta olduğu bu bölge üzerinde en etkili propaganda aracı ise Ehl-i beyt referanslı sloganlar olmuştur. Bu çerçevede “Âl-i Muham-

¹ Konuya ilişkin örnekler için bkz: M. Bahaüddin Varol, *Ehl-i beyt Gerçeği*, İstanbul, 2001, 280..vd.

² Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut, Thz. , II, 2,3.

med'den razı olma" sloganı dikkatleri üzerine çeken bir olgudur. Zira, bu bölgede ortaya çıkan isyan girişimlerinin gerek propaganda gerekse biat alma süreçlerinde "er-Rizâ min Âl-i Muhammed" sloganı önemli bir yere sahiptir. "Âli Muhammed'den Razi Olmak" anlamına gelen bu slogan kitleleri peşinde toplamış, gerek dînî gerekse siyâsî tüm fırkaları birleştirme rolü üstlenmiştir.³ "Âli Muhammed" ifadesi "Ehl-i beyt" ifadesinden daha geniş bir anlam ifade etmesi yönüyle kullanımda herhangi bir yanlış yorum ve istismar görüntüsü oluşturmamıştır.

İşte Abbâsî ihtilalinin şekillenmeye başladığı yıllarda bu sosyal vakıayı görmek gerekiyordu. Abbasoğulları da çok sistemli ve planlı bir şekilde adım adım yürüdükleri iktidar yolunda bu sosyal beklentiyi görmüşler ve ona göre tavır belirlemişlerdir. Özellikle büyük halk kitlelerinin farklı beklentilerle düşmanlık besledikleri Emevi idaresine karşı birlikte hareket etme güdüsünü tatmin edecek yegane söylem Ehl-i beyt idi ve bu durum bu süreçte etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Bağdat merkezli Abbâsî Devleti'nin siyasi ve sosyal şekillenmesinde Ehl-i beyt Neslinin ve onlara karşı yürütülen politikanın etkilerini tam olarak ortaya koyabilmek için tarihi süreçte rivayetlere yansıyan uygulama örneklerine göz atmamız gerekecektir. Halifelerin ve onların çevresindeki idari mekanızmanın bu politikadaki rolü ile etki ve sonuçları bize bu konuda önemli bilgiler sunacaktır.

Abbâsî Devleti'nin ilk halifesi olan Ebu'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın halifelik süreci, Ehl-i beyt nesli ile ilişkiler açısından daha sonraki dönemlerle karşılaştırıldığı zaman genel anlamda sukûnetin hakim olduğu bir dönem olarak kabul edilebilir. Onun özellikle Ehl-i beyt Neslinden olan Hasan b. Hasan, Abdullah b. Hasan ve onun oğulları Muhammed ve İbrahime karşı daha esnek ve hoşgörülü tavrı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni olarak Seffâh'ın kişiliğinden kaynaklanan bazı hususlar ileri sürülse de yeni kurulan devletin henüz yerleşmemiş olan yapısı ve güç unsurunun tam olarak halifenin elinde olmaması, bu genel görüntünün ana sebebi olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan Seffâh dönemindeki Ehl-i beyt nesli politikasını yansıtmaması açısından Ebû Seleme el-Hallâl'in öldürülmesini de zikretmemiz gerekecektir. Zira onun hilafeti Ehl-i beyt nesline nakletme düşüncesi ve bu çerçevede attığı adımlar onun bir suikastla öldürülmesine neden olmuştur.⁴

³ Semîra Muhtâr, *Cihâdü's-Şia*, Beyrut, 1978, 38; Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Dirâsât fi Târîhi'l-Arab -el-Asru'l-Abbâsi'l-Evvel-*, İskenderiye, Thz. , III, 22,23.

⁴ Geniş bilgi için bkz.: M. Bahaüddin Varol, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i beyt Nesli*, Konya, 2004, s.233 vd.

Seffâh'ın halife olarak kendisine biat edildiği gün Kûfe mescidinde okuduğu hutbe Abbasoğullarının Ehl-i beyt referanslı söylemlerden nasıl istifade ettiklerini ve kendilerini nasıl Ehl-i beyt'ten saydıklarını çok açık bir şekilde göstermektedir.⁵ O, bu hutbesinde Kûfe mescidine toplanan insanlara şu şekilde hitap etmiştir: "İslâm'ı seçen, yücelten, şereflendiren büyüten ve bizim için din olarak seçip onunla bizi kuvvetlendiren, bizi İslâm'ın ehli, sığınağı, kalesi, ayakta tutucusu, koruyucusu ve yardımcısı yapan Allah'a hamdolsun. Takvayı bize yoldaş yaptı ve bizi takva Ehl-i olmakla şereflendirdi. Bizi Rasûlüllah'ın yakınları ve akrabaları olarak korudu. Bizi babalarımızdan türetti ve Rasûlüllah'ın soyundan getirdi. Onun pınarından kaynattı. Onu aziz, bize düşkün, müminlere karşı yumuşak kalpli ve merhametli kıldı. Bizi İslâm içinde yüce bir mevkie yerleştirdi. Müslümanlara bir kitap indirdi. Kitabında şöyle buyuruyor: "Ey Ehl-i beyt Allah sizden her türlü pisliği giderip, sizi tertemiz yapmak ister"⁶ "Deki, sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum",⁷ "Yakın akrabalarını inzar et"⁸ "Allah'ın memleketlerin ahalisinden peygamberine verdiği ganimet Allah'ın, Rasûlü'nün ve onun akrabalarınındır.",⁹ "Biliniz ki ganimet olarak aldığınız şeyler Allah'ın, Rasûlü'nün, onun akrabalarının ve yetimleridir."¹⁰ Yüce Allah müminlere bizim üstünlüğümüzü bildirdi. Onlara bizi sevmeyi ve hakkımızı vermeyi farz kıldı. Bize ikram ve lütufta bulunarak ganimet ve vergilerden nasibimizi bol yaptı. Allah büyük lütufta sahibidir. Dalalete düşmüş olan Sebeiyye fırkası liderliğe ve halifelığe bizim dışımızdakilerin daha layık olduğunu iddia ettiler. Yüzleri kararasıcalar, Niçin böyle olsun ey insanlar? Allah insanları dalaletten hidâyete bizimle çıkardı, cahil iken onlara hakikati gösterdi ve helak olmaktan kurtardı. Bizimle Hakkı ortaya çıkardı, batılı mahvetti"¹¹ diye devam eden bu konuşmasında Emevî karşıtlığının temellerini çok güzel kullanarak kendilerinin Hz. Peygamber'in akrabaları ve Ehl-i beyt'i olarak üstünlüklerini sıralamış, Ehl-i beyt'le ilişkilendirilen âyetlerle süslediği konuşmasıyla halkı duygusal anlamda teslim almıştır. Konuşmasının devamında Kûfelilere övgü

⁵ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, Thz. , III, 282,283.

⁶ Ahzâb 33:33.

⁷ Şûrâ 42:23.

⁸ Şuâra 26:214.

⁹ Haşr 59:7.

¹⁰ Enfâl 8:41.

¹¹ Taberî, *Târihu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, (Târih,) Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1960-1967, VII, 425,426; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut, 1965, V, 411-413; Belâzürî ve Mes'ûdî bu hutbede daha farklı ifadelerle yer vermektedir. Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Neşr: Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zirikli, Beyrut, 1996, IV, 186,187; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcû'z-Zeheb*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1987, III, 270,271.

ve taltifler yönelterek, bol bol ihsanda bulunan anlamında kendisini “Seffâh” olarak takdim etmiştir.¹²

Ancak burada dikkatimizi çeken bir hususa işaret etmek istiyoruz. Abbâsîler yukarıda örneklerini sunduğumuz Ehl-i beyt referanslı söylemlerini her yerde ve her zaman kullanmamışlardır. Zira Ehl-i beyt referanslı söylemlerin, halifenin herhangi bir ön şart aramadan toplumun genel kabulünün olduğu bir kişi olmasını savunan Hâricî grupları üzerinde herhangi bir tesir yapması mümkün değildir. Yine aynı söylemlerin Ehl-i beyt neslinin yoğun olarak yaşadığı Medine’nin içerisinde bulunduğu Hicaz bölgesinde aynı etki ve tesiri yapması beklenmemelidir. Hatta böyle bir uygulama kendilerine karşı zaten var olan cephenin güçlenmesini sağlayacağı tahmin edilmesi zor değildir. Bu nedenle Abbâsî ihtilali ve Seffâh’ın halifelîği süresince yoğun bir Ehl-i beyt referansı kullanımına rağmen, devam eden süreçte bunun terk edildiğine şahid olmaktayız. Çeşitli isyanların çıkışı ve bastırılması olaylarını nakleden İslâm Tarihi kaynakları onların herhangi bir Ehl-i beyt referanslı söylemini naklettiğini göremiyoruz.

İkinci Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansur dönemi Abbâsî Devleti’nin kurumsallaşması ve Halifenin otoriteyi eline alması noktasında gösterilen gayretlerle dikkat çeker. Abbasoğullarını iktidara taşıyan ve sahip oldukları güçle otoriteyi elinde tutan Ebû Müslim el-Horasânî ve Abdullah b. Ali gibi komutanların tasfiyesi bu dönemde olmuştur.¹³

Mansûr Dönemi Ehl-i beyt nesli açısından ise acı, zulüm ve öldürmelerle geçen bir dönem olarak görünmektedir. Bu sert ve acımasız politika, sadece siyâsî taleple yani halifelik isteğiyle ortaya çıkan Ehl-i beyt nesline değil, bu tür faaliyetlerden uzak duranlar için de uygulanmıştır. Ancak hiç şüphesiz bu konuda en çok acı çeken tarafın Ehl-i beyt neslinin Hasenî kolu olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Zira, hilafet talebiyle Abbâsî Halifesinin karşısında duran bu nesil, onun gazabından nasibini alan grup olmuştur.¹⁴

Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib, Abbâsî ihtilali sürecinde siyâsî olaylar içerisinde önemli bir yere sahip olduğu gibi bu dönemde de Ehl-i beyt neslinin en belirgin simalarındandır. Onun oğlu Muhammed Nefsüzzekiye’nin halife olması için yürüttüğü politika ve destek bu dönemin en belirgin faaliyetleri olmuştur. Mansur’un Muhammed ve Kardeşi İbrahimi ele geçirme yönündeki gayretleri sonuçsuz kalınca başta Abdullah b. Hasan’ın daha

¹² İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, V, 413.

¹³ Hasan İbrahim Hasan, *Târihu’l-İslâm*, II, 27-31.

¹⁴ Ali İbrahim Hasen, *et-Târihu’l-İslâmî’l-Âm*, Kahire, Thz. , 352.

sonra da diğer Ehl-i beyt neslinin Hasenî kolunun hapis hayatı başlamıştır. Onların hemen hemen tamamı bu hapis hayatı içerisinde ölmüşlerdir.¹⁵

Ehl-i beyt neslinin ileri gelenlerinin hapiste kaldığı süre içerisinde Medine valileri tarafından müsamahalı davranıldığını düşünen Mansûr, bu nedenle hem sık sık valileri değiştirmiş hem de tutukluların oradan Kûfe'ye götürülmesini emretmiştir.¹⁶ Mansûr'un emriyle Medine'den Kûfe'ye doğru yola çıkarılan Abdullah b. Hasan ve diğer yakınları bu yolculukları esnasında büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlar, kendilerine su dahi verilmemişti.¹⁷

Muhammed b. Abdullah (Nefsüzzekiyye), Abbâsî ihtilali sürecinde başlayan hilafet talebini sürdürmüş, bu amaçla Mansur'dan korunmak amacıyla uzun süre saklanmıştı. Onun bu durumunu bilen Mansur ise onu ve kardeşini yakalamak için çok gayret sarfetmiştir. Muhammed Nefsüzzekiyye Halife Mansûr ile uzun süre devam eden kovalamacadan sonra 145/762 yılında isyan hareketini başlatmıştır. Onun bu hareketi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan bir süreç içerisinde Hâsimoğulları üst kimliğinin altında Alioğulları ve Abbasoğulları olarak uzun bir süreden beri devam eden karşılıklı dayanışma, yardımlaşmanın önce birbirleriyle çekişme ve sonra da silahlı mücadeleye dönüşmesi anlamına gelmekteydi. İşte Abbâsîler ve Ehl-i beyt nesli arasındaki sıcak çatışma, bu iki grup arasındaki yeni bir sürecin başlangıcı idi. Artık bundan sonra, Abbâsîler siyâsî taleple karşılarına çıkan herkese -bu Ehl-i beyt nesli de olsa- şiddetle karşılık vermişler ve hiçbir müsamahaya yer bırakmamışlardır. Bu konumuz açısından önemli bir noktadır. Araştırmamızın ilerleyen sayfalarında ele alacağımız konular hep bu yeni sürecin birer parçası olacaktır. Ele aldığımız konular içerisinde yeri geldikçe bu ilişkilerin boyut ve çerçevesini ele alıp yorumlarla tahlil etmeye çalışacağız.

Muhammed b. Abdullah'ın isyan haberi o esnada Bağdat'ın inşasıyla uğraşan Halife Mansûr'a 9 gün sonra ulaşmıştı. Uzun zamandır peşinde koştuğu kişinin ortaya çıkması Mansûr'u çok memnun etmişti. Bu haberi alır almaz Allah'a hamdetmiş¹⁸ kendisine haberi getiren Hüseyin b. Sahr'a, haberi kendi-

¹⁵ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1957, V, 319; Belâzürî, *Ensâb*, III, 315; Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, III, 310; İbn Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabatabâ (v.709/1309), *el-Fahrî fi Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l İslâmiyye*, Beyrut, Thz., 163.

¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 523-525; Belâzürî onların önce Rebeze'ye, sonra da Irak'a götürüldüklerini haber vermektedir. Belâzürî, *Ensâb*, III, 316.

¹⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III, 317; Taberî, *Târih*, VII, 542; Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, III, 310.

¹⁸ Taberî, *Târih*, VII, 578; Yusuf el-Iş, *Târihu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut 1996, 36,37.

sine 9 gün gibi kısa bir sürede ulaştırdığı için her bir gün için bin, toplam dokuz bin dirhem verilmesini emretmiştir.¹⁹

Halife Mansûr bir taraftan isyana karşı alacağı tavır ve mücadele hazırlıklarını sürdürürken, diğer taraftan Muhammed'e mektup yazarak onu bu işten vazgeçirmeye çalışmıştır. Muhammed'in de bu mektuba cevap vermesi nedeniyle bu durum bir mektup teâtisine dönüşmüş, karşılıklı suçlama, tehdit ve hakaretlere varan söz düellosuna benzemiştir.²⁰ Mansûr yazdığı ilk mektubunda Muhammed'e yaptığı her şeyin affedileceğini, kendisine ve tüm taraftarlarına emân verileceğini, yakınlarının hapisten çıkarılacağını ve bir çok para ve hediyelerle destekleneceğini vaad etmiştir.²¹ Ancak bütün bu vaadlere kanmayan Muhammed cevaben ona bir mektup yazmıştır. O da asıl halifenin kendisi olduğunu, emânı kendisinin Mansûr'a verdiğini, nesep ve asalet açısından hilafetin kendi hakları olduğunu ileri sürerek kendi nesliyle Mansûr'un neslini karşılaştıran ifadelerle yer vermiştir.²² Ehl-i beyt neslinin hilafetteki istek ve arzularının tarihi köklerini vermesi açısından çok önemli bilgiler ihtiva eden bu mektup, Mansûr tarafından ciddiye alınmış ve iddialara yönelik eleştirilerle geniş bir cevap yazmaya sevk etmiştir. Adeta onun iddialarının her birine Kur'an'dan ve tarihi gerçeklerden delillerle cevap veren Mansûr'un bu mektubu çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir.²³

Ehl-i beyt neslinin temsilcisi olarak ortaya çıkan Muhammed Nefsüzzekiye'nin öldürülmesi Mansûr açısından siyâsî otoriteyi ele alma mücadelesinde bir engelin daha aşılması anlamına geliyordu. Zira o, Abbâsî propagandasının başladığı dönemden beri, siyâsî rakip olarak gördüğü Ehl-i beyt neslini ve özellikle bu konudaki talep ve mücadelesiyle Muhammed b. Abdullah'ı siyâsî otoriteyi eline alma konusunda bir engel olarak görüyordu. Abbâsîlerin iktidarı ele geçirmelerinden sonra birer birer tasfiye ettikleri bu engellerin ilki hiç şüphesiz Ebû Seleme el-Hallâl'in öldürülmesi olmuştur. Onun kendi davalarına ihanet ettiğini düşünen Seffâh ve Mansûr, çok kısa bir süre içerisinde ondan kurtulmayı başarmışlardır. Daha sonra Ebû Müslim el-Horasânî'yi bu konuda büyük bir engel olarak görmüşler ancak onun tasfiyesi Seffâh döneminde

¹⁹ İbn Tiktakâ, *el-Fahrî*, 166.

²⁰ Muhammed Cemaleddin Surûr, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye fi'd-Devleti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Kahire, Thz. 197-199.

²¹ Taberî, *Târîh*, VII, 566; İbn Abdırabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Kahire, 1962, V, 79-81; Ezdî, Ebû Zekeriyâ Yezid b. Muhammed b. İyâs b. Kâsım, *Târîhu'l-Mavsîl*, Thk: Ali Habîbe, Kahire 1967, 182 vd.; Cem Zorlu, *Abbâsîler'e Yönelik Dinî ve Siyâsî İsyânlar*, Ankara 2001, 241.

²² Taberî, *Târîh*, VII, 567.

²³ Taberî, *Târîh*, VII, 568-571.

mümkün olmamıştı. Mansûr, iş başına geldiği ilk andan itibaren bu konu üzerinde kafa yormuş ve hilafet iddiasıyla karşısına çıkan amcası Abdullah b. Ali'yi Ebû Müslim vasıtasıyla saf dışı ettikten sonra uyguladığı ince bir planla Ebû Müslim'i tek başına sarayına getirtmiş ve bir suikastla öldürtmüştür. İşte bütün bunlardan sonradır ki, sıra Muhammed b. Abdullah'a gelmiş ve uzun süren takip ve baskı sonucunda onun da saf dışı edilmesi sağlanmıştır.

Bütün bu uygulamalar bize göstermektedir ki, siyâsî idareyi ele geçiren bir otorite, hiçbir zaman bu konuda kendisine ortak kabul etmek istememiştir. Bu tarihin her döneminde böyle olduğu gibi Abbâsîler döneminde de böyle olmuştur. Arap toplumunun güçlü asabiyet ilişkileri bile bu konuda yetersiz kalmıştır. Yıllarca birlikte mücadele ettikleri Emevîler'e karşı, Hâşimoğulları çatısı altında Abbasoğulları ile Alioğulları sırt sırta vererek mücadele etmişlerdi. Ancak bu durum koltuğa oturma aşamasına geldiğinde ise tamamen farklı bir şekle dönüşmüş, birbirlerine düşmanca tavır almalarına neden olmuştur. Muhammed b. Abdullah'ın isyanı ve öldürülmesi işte bu düşmanca tavrın kanlı mücadeleye dönüşmesinin ilk basamağı olmuştur. Artık bundan sonra Ehl-i beyt nesli, daha önce Emevîlerden yediği vurgunun bir benzerini amcaoğulları Abbasoğullarından yemiş, bir çok noktadan kendilerini layık gördükleri hilafet makamına bir türlü oturamamışlardır. Bu olay işte bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Bundan sonraki süreçte ilişkilerin hep kopuk ve karşılıklı münâfere içinde olduğu, yine zaman zaman kanlı mücadelelere dönüştüğü bir süreç olacaktır.

Bu arada ifade etmemiz gereken bir hususun da, siyâsî talepte bulunmayan Ehl-i beyt neslinin, Emevîler döneminde olduğu gibi, aynı şekilde Abbâsî halifelerinin hoşgörülü ve müsamahalı tavırlarına muhatap oldukları, bu çerçevede kendilerine büyük hediye ve atâlarla ihsanda bulunulduğudur. Mesela bunlardan biri olan Ca'fer b. Muhammed'in Emevîler döneminde olduğu gibi bu dönemde de siyâsî işlere mesafeli duruşu genel anlamda Ebû Ca'fer el-Mansûr'u memnun etmiştir. Nitekim o, bir çok defa çeşitli vesilelerle onu Bağdat'a davet etmiş ve ona ikramda bulunmuştu.²⁴

Baskı, zulüm ve kanlı mücadelelerle geçen Ebû Ca'fer el-Mansur dönemi, Abbâsî otoritesi altında yaşayan insanları, dînî, fikrî ve siyâsî açıdan fırkalara bölmüştü. Genel anlamda büyük bir tedirginliğin yaşandığı böyle bir toplumda işbaşına geçen Mehdi kendi hoşgörülü ve müsamahalı fitratının da etkisiyle

²⁴ Faruk Ömer, *et-Târihu'l-İslâmî ve Fikri'l-Karnî'l-Işrîn*, "Beyne'l-Mansûr ve's-Sâdik", Beyrut, 1980, 110,111.

barış ve hoşgörünün hakim olduğu uygulamalara imza atmıştır.²⁵ Bu açıdan Mehdi dönemi Ehl-i beyt neslinin başlarına gelen felaketlerden dolayı yaralarını sarmakla meşgul oldukları bir dönem olmuştur.

Halife Mehdi'nin tüm iyi niyetli hoşgörülü adımlarına rağmen yine de tedbiri elden bırakmadığını görüyoruz. Hicaz merkezli Ehl-i beyt neslinin Irak'la haberleşmelerini kontrol altında tutmak ve gelişmelerden haberdar olmak amacıyla yol güzergahına haber alma istasyonları kurmuştur.²⁶ Yine nakledilen bazı rivâyetlerden, Ehl-i beyt neslinin onun bu barış rüzgarlarından yararlanamadığını anlıyoruz. Daha önceki yıllarda tutuklanmış olan Hasan b. İbrahim b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib tutuklu bulunduğu hapishaneden kaçma hesapları yaparken, aynı hapishanede kalıp daha sonra serbest kalan Yakub b. Davud'un haber vermesi sonucu, yakalanmış ve yeri değiştirilerek tutukluluk hali devam ettirilmişti.²⁷ Diğer taraftan Ehl-i beyt neslinin Hüseyîni koluna mensup olan Musa el-Kâzım'ın Mehdi tarafından önce tutuklanıp hapsedildiği daha sonra ise serbest bırakıldığı detay verilmeden kaynaklarda zikredilen bir konu olmuştur.²⁸

Mehdi'nin genel hatlarıyla sunduğumuz bu politikaları karşısında Ehl-i beyt neslinin de herhangi bir aktif harekete girişmediklerini görüyoruz. Bu süreçte onlar daha çok kendi çevrelerinde oluşturdukları gruplarla temaslarını sürdürmüşler, görüş ve düşüncelerini daha geniş halk kitlelerine ulaştırma gayreti içerisinde olmuşlardır. Ehl-i beyt neslinin Hasenî kolu, Muhammed Nefsüzzekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyanları ve bu süreçte tutuklanan önemli simaların kaybıyla kendi kabuklarına çekilmişlerdi. Hüseyîni kolu ise 148/765 yılında vefat eden Ca'fer (es-Sâdık) b. Muhammed'den sonra Musa (el-Kâzım) b. Ca'fer'in liderliğinde siyasetle olan soğukluğunu devam ettirmiştir.

Abbâsî Hilafetinin 4. halifesi olan Musâ el-Hâdî, babası Mehdi'nin hoşgörülü ve müsamahalı tavrından sonra şiddet yanlısı bir politika izlemiştir. 14 yada 15 ay süren halifelîği dönemi sıkıntı ve acılarla dolu bir yıl olmuştur. Genel anlamdaki bu huzursuzluğun bir yansıması da Ehl-i beyt nesli üzerine olmuştur.²⁹ Zira, önceki dönemde bir takım acı ve yaraların sarılması yönünde

²⁵ Abdülaziz ed-Dürî, *el-Asru'l-Abbâsî'l-Evvel*, Beyrut, 1988, 85; Yusuf el-Iş, *Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, 51.

²⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 55.

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 37.

²⁸ Taberî, *Târîh*, VIII, 177; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Medînetü's-Selâm), Beyrut, Thz. , XIII, 38; Aynı rivayet İbn Kesîr'de de vardır. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1990, X, 183; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân*, Beyrut, Thz. ,III, 308.

²⁹ Yusuf el-Iş, *Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, 55.

atılan adımlar meyvesini vermiş ve Abbâsî idaresi ile Ehl-i beyt nesli arasında sıcak ilişkiler başlamıştı. Ancak bu durum halifenin değişmesiyle farklılaşmış, kopukluk ve mücadele dönemi yeniden başlamıştır.

Bu dönemde Ehl-i beyt nesline yönelik uygulama ve bunun doğurduğu sonuçları gösteren en önemli olay Hüseyin b. Ali'nin liderliğinde ortaya çıkan ve tarihte "Fah" savaşı olarak meşhur olan hâdisedir. Ehl-i beyt neslinden bir çok cana malolan bu hâdise kimilerince ikinci Kerbelâ olarak tavsif edilmiştir.³⁰ Onun Halife Mehdî döneminde zaman zaman Bağdat'a gittiği ve halife tarafından büyük bir sevgi ve samimiyetle karşılanıp kucaklanarak yanına oturtulduğu haber verilmektedir. Bu ziyaretlerin birinde halife ona niçin geldiğini sorunca o: "Yanımda tasadduk edeceğim bir dirhem bile kalmadı" demiş, bunun üzerine halife, niçin kendisine bir mektupla bu durumu bildirmediğini söyleyerek ona 40 bin dinar vermiştir. Hüseyin daha Bağdat'tan çıkmadan bu dinarların hepsini ihtiyaç sahipleri ve borçlulara dağıtmış, evine yine parasız bir şekilde dönmüştür.³¹

Hüseyin b. Ali'nin isyanı olarak tarih kaynaklarına yansıyan şey, aslında bir isyandan daha ziyade, valinin uygulama ve baskılarına karşı bir direniş ve başkaldırıdır. Zira, onun herhangi bir halifelik iddiası veya doğrudan halifeye yönelik bir söylemi yoktur. Bu açıdan bu hâdiseyi daha çok Halife Hâdî'nin, baskı ve müsamahasız uygulamalarının Medine valisindeki yansımaları neticesinde ortaya çıkan bir tepki hareketi olarak değerlendirebiliriz.

Ehl-i beyt neslinin Hasenî kolunun neden olduğu bu hareket de diğerleri gibi tarihe Ehl-i beyt nesli açısından olduğu kadar diğer müslümanlar açısından da acı bir sayfa olarak geçmiştir. Zira isyan yada herhangi bir hilafet isteği olmayan bu dönem Ehl-i beyt nesli, sadece bu nesilden olmaları nedeniyle potansiyel bir tehlike olarak görülüp bu çerçevede uygulamaya konulan baskı ve takipler sonucunda hak arama ve adalet isteme düşüncesiyle ortaya koydukları hareket, yine bir çoğunun canlarıyla ödedikleri bir cezalandırma ile son bulmuştur. Nakledilen rivâyetlere göre bu olayın ana sebebi hiç şüphesiz Medine valisi Ömer b. Abdülaziz'dir. Ancak bu denli can ve mal kaybına neden olan bu olayın sebebi olarak sadece bir kişiyi görmek kanaatimizce uygun olmayacaktır. Çünkü başta halife, Medine'de Ehl-i beyt nesline uygulanan bu baskıya seyirci kalmış, belki de destek vermiştir. Zira bu süreçte herhangi bir vali deği-

³⁰ Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbratü'l-Yakzân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zaman*, Thk: Halîl Mansur, Beyrut, 1998, I, 278; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Fah", DİA, İstanbul, 1995, 12, 74; Faruk Ömer, *el-Medhal ilâ Târîhi Âli'l-Beyt münzû Fecri'l-İslâm ve hattâ Matlai'l-Asri'l-Hadîs*, Amman, 1998, 113,114.

³¹ İsfahânî, Ebu'l-Ferac Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kuraşî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, Thk: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, 1987, 370; İbn Tiktakâ, *el-Fahrî*, 191.

şikliği söz konusu olsaydı belki de bu olay hiç olmadan sona erecekti. Yine Medîne halkı kendi içlerinde ve Hz. Peygamber'in nesli olan bu insanlara uygulanan baskı ve tahkire seyirci kalmışlar, Ehl-i beyt nesline destek vermemişlerdir. Diğer taraftan diğer bir çok hâdisede olduğu gibi bu hâdisede de yine Ehl-i beyt neslinin kendi içlerinde bile bir birlik sağlayamadığını görüyoruz. İsfahânî Hüseyin b. Ali'nin, Hasan b. Ca'fer b. Hasan b. Hasan ve Musa (el-Kâzım) b. Ca'fer b. Muhammed'in bu harekete müdahil olmadığına dair bilgiler vermektedir.³²

Halife Harun Reşîd'in kişisel özelliklerinin şekillendirdiği siyaseti ve idaresinin Ehl-i beyt nesline karşı siyasetine de aynen yansıdığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Zira Hâdî döneminde uygulamaya konulan baskı yıldırma politikasının neticesinde ortaya çıkan Hüseyin b. Ali hareketi ile onun ve çevresinde bulunanların öldürülmesi, sadece Ehl-i beyt neslini değil diğer müslümanları da derinden sarsan bir hâdise olmuştu. İşte Harun Reşîd'in bu çerçevede ortaya koyduğu ilk uygulama, onun bu rahatsızlığı hissettiğini ve yapılması gerekenin ne olduğunu bildiğini göstermektedir. O, hemen bütün bu hâdiselere sebebiyet veren Medine valisi Ömer b. Abdülaziz'i görevden almış ve yerine İshak b. Süleyman'ı vali olarak görevlendirmiştir.³³

Harun Reşîd'in özellikle Ehl-i beyt nesline karşı uygulamaya koyduğu hoşgörü zeminine dayalı müsamahalı tavrı kendisini diğer uygulamalarda da göstermiştir.³⁴ Onun Bağdat hapishanelerinde bulunan Ehl-i beyt neslini serbest bırakması bu uygulamanın en bariz göstergesidir.³⁵ Zehebi'nin ifade ettiğine göre Abbâs b. Abdullah b. Hasan'dan başka onlardan hapishanede kalan olmamıştır.³⁶ Onun niçin hapishanede bırakıldığına dair ise kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yine Ehl-i beyt nesline sağlanan bu müsamaha daha önceki dönemde gizlenme ihtiyacı hisseden bazı kimselerin de gizlendikleri yerlerden çıkmasını sağlamıştır. Mesela, İbrahim b. İsmail ile Ali b. Hüseyin b. İbrahim'in gizlendikleri yerden çıktıkları ifade edilmiştir.³⁷

Halife Hâdî dönemindeki Hüseyin b. Ali hareketini bastırıp Ehl-i beyt neslinden bir çok kişinin öldürülmesine neden olan ordunun komutanı Muhammed b. Süleyman 173 yılında öldüğünde Halife Harun Reşîd onun tüm mal varlığına el koymuştur. Onun bu mal varlığı 60 milyon dirhemi bulduğu

³² İsfahânî, *Mekâtil*, 375.

³³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 108.

³⁴ Yusuf el-İş, *Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, 65.

³⁵ Taberî, *Târîh*, VIII, 235.

³⁶ Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, Thk: Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut, 1997-1999 (171-180 yılları), 6; Krş: Abdülaziz ed-Dûrî, *el-Asru'l-Abbâsi'l-Evvel*, 110.

³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 108.

ifade edilirken, halifenin onun tamamını ihtiyaç sahiplerine dağıttığı da belirtilmiştir.³⁸ Diğer taraftan İbn Kesîr, onun Rasûlullah'ın akrabalarına ganimetten düşen payın tüm Hâşimoğulları arasında eşit bir şekilde dağıtılmasını emrettiğine işaret eder.³⁹ Bu, daha önceki halifeler döneminde ihmal edilen, diğer bir ifade ile el konulan bu hakkın, hak sahiplerine iadesi anlamına gelmektedir.

Harun Reşid dönemi genel olarak yansıyan bu görüntülerin ötesinde Yahya b. Abdullah, İdris b. Abdullah, Abdullah b. Hasan ve Musa (el-Kâzım) b. Ca'fer'le olan ilişkilerdeki tatlı sert üslûbuyla da dikkat çekmektedir. Ancak du dönemde acı ve zulüm yaşanmamış, tedbir de elden bırakılmamıştır.

Harun Reşid'den sonra işbaşına geçen Emîn'in halifelik dönemi yaklaşık 5 yıl sürmüştür, bu süreçte özellikle idare merkezi olan Bağdat bir kargaşa, belirsizlik ve anarşi ortamına dönmüştür. Kardeşi Me'mûn ile süren hilafet mücadelesi nedeniyle uzun süren bir karışıklık ortamı oluşturmuştur. Merkezdeki bu karışıklık, civar ve diğer merkezlere de sirâyet etmiş, her tarafta bir başıbozukluk zuhur etmiştir. Bu süreçte biz Ehl-i beyt neslinin de bir bekleme içerisine girdiğine şahid oluyoruz. Onlar zaten, Musa b. Ca'fer'in 183 yılındaki vefatından ve diğer Ehl-i beyt neslinin müsadere edilmesinden sonra kendi kabuklarına çekilmişler özellikle Medine'de vali Bekkâr b. Abdullah'ın baskısı altında hareket edemez duruma gelmişlerdi. İşte halife Emîn'in karışıklıklarla geçen hilafet döneminde de aynı durum devam etmiş onlar adına herhangi bir hareket gündeme gelmemiştir.

Halife Harun Reşid'in ikinci veliahd olarak tayin ettiği oğlu Abdullah el-Me'mûn, kardeşi Emîn'le girdiği uzun bir mücadele sürecinden sonra halife olmuştur. İslâm Tarihi kaynakları Me'mûn'un kişisel özelliklerinden olmak üzere onun ilme düşkünlüğünden ancak bu konuda bir derinliğinin olmadığından, iyilik yapmayı seven cömert ve şiire önem veren biri olarak tavsif ederler.⁴⁰ Ancak onun en çok üzerinde durulan yönü hiç şüphesiz ömrünün sonlarına doğru Mutezili görüşleri benimseyip bazı Şîî söylemlere değer verdiğidir. Onun bu çerçevede zorla insanları, özellikle de alimleri belli düşüncelere yönlendirme konusundaki baskı ve zulme varan uygulamaları onunla ilgili konuların en dikkat çekenidir.

Ehl-i beyt imajı ve Ehl-i beyt nesli açısından mercek altına aldığımız Abbâsiler'in, tüm dönemlerini kapsayan bir genelleme ile ilk ve son defa ola-

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, VI, 119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 162.

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 161.

⁴⁰ Zübeyr b. Bekkâr, *Ahbâru'l-Muvaffakiyyât*, Thk: Sami Mekki el-Âni, Bağdat, 1972, s.284,285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, VI, 432,434; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 274,275.

rak da gördüğümüz bir uygulama Me'mûn döneminde olmuştur. Bu olay bir Abbâsî halifesinin, kendisinden sonra hilafeti bırakmak üzere Ehl-i beyt neslinden Musa (el-Kazım) b. Ca'fer'in oğlu Ali er-Rızâ'yı veliahd tayin etmesidir.⁴¹ Bu gerçekten de anlaşılması ve yorumlanması güç bir olaydır. Ancak bu durum Ali er-Rızâ'nın ölmesiyle neticeye ulaşmadan sona ermiştir. Gerek onun ölümü ile ilgili iddialar gerekse Ehl-i beyt nesli tarafından ortaya konulan bazı hareketlere karşı Me'mûn'un takındığı tavır onun bu konuda ne kadar samimi olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Nitekim tarihçiler bu konudaki çeşitli tartışmalara dikkat çekmişler, olayın çeşitli boyutlardaki yansımalarını rivâyetlerine aksettirmişlerdir. Bu uygulamanın ikinci halkası ise Abbasoğullarının geleneksel rengi olan siyahın da bu süreçte terkedilip, yeşil renge dönülmesi uygulamasıdır. Yine ilk ve son defa olarak Me'mûn'un uygulamalarında gördüğümüz bu hareket de dikkatleri üzerine çeken bir konu olmuştur.

Ali er-Rızâ'nın veliahd olarak ilan edilmesi Bağdat'ta geniş yankı bulmuştur. Onlar hilafeti Abbasoğullarının elinden çıkaracağı endişesiyle büyük tepki göstermişlerdir. Bu nedenle Me'mûn'u halifelikten indirip yerine İbrahim b. Mehdî'ye biat etmişlerdir.⁴² Aynı şekilde Fadl b. Sehl'in kardeşi Hasan b. Sehl'in Bağdat'ı da içerisine alan geniş bir bölgeye vali tayin edilmesi de Bağdat'taki Abbâsîleri kızdırmıştı.⁴³ Halife Me'mûn Bağdat'ta yaşanan gelişmeleri öğrendikten sonra oraya gitmek için yola çıktı. İşte bu yolculuk esnasında meydana gelen iki hâdise Abbâsî hilafetinin geleceğine yönelik değişiklikleri önleyen iki olay olarak tarihe geçmiştir. Bunun birincisi Me'mûn'un aldığı kararlarda önemli bir etkiye sahip veziri Fadl b. Sehl'in öldürülmesi, ikincisi ise Ali er-Rızâ'nın ölmesidir.⁴⁴

Bu olaylarla ilgili yorumumuza geçmeden önce Halifenin Bağdat'a varışı esnasında cereyan eden hâdiselere de bir göz atmamız gerekecektir. Zira bu merhale olayın bütünlüğü içerisinde tamamlayıcı bir unsur olarak önemli bir yere sahiptir. Me'mûn Tus'dan sonra gittiği Cürcan'da bir ay süreyle kalmış ve oradan Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Bu esnada Tahir b. Hüseyin'e bir haber göndererek ordusuyla birlikte Nehrevan'da kendisine katılmalarını istemiştir. Onun da katılımıyla 15 Safer 2004 (13 Temmuz 819)'de ihtişamlı bir şekilde Bağdat'a girmiş, önce Rusâfe'ye sonra da Dicle kenarındaki sarayına gitmiştir. Bu esnada yine kaynakların ittifak ettiği ve konumuz açısından da önemli olan

⁴¹ Faruk Ömer, *Buhûs fi Târîhi'l-Abbâsî, "el-Elvân ve Delâletü's-Siyâsiyye fi'l-Asril Abbâsî'l-Evvel"*, Beyrut, 1977, 134 vd; Faruk Ömer, *el-Medhal*, 136-149; Hüseyin Algül-Osman Çetin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1991, III, 293.

⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 247.

⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 327 ve 341.

⁴⁴ Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, IV, 28,29.

husus onun ve askerlerinin yeşil elbiselerle Bağdat'a girmesidir. Onu ve askerlerini yeşil elbiseler içerisinde gören halk da üzerlerindeki siyah elbiseleri çıkarıp yeşil elbiseler giymişlerdir.⁴⁵ Bu durum 8 gün devam etmiştir. Bir gün Me'mûn komutanı Tahir b. Hüseyin'i çağırarak bir isteğinin olup olmadığını sormuş o da ilk istek olarak yeşil elbiseler yerine tekrar siyah elbiselere dönüşmesini istemiştir. Me'mûn bu istek üzerine hemen orada bir siyah elbise getirtmiş, önce kendisi bunu giymiş sonra da Tahir'in siyah giymesini istemiştir. Bundan sonra da halk siyaha dönüş yapmıştır.⁴⁶ Genel tarih kaynaklarında bu şekilde ifade edilen bu olay, farklı bir rivayette, Bağdat'ta bulunan Abbâsî aristokratlarının müdahalesi ve istekleriyle siyah renge dönüşün olduğunu bildirmektedir. "Me'mûn Bağdat'a gittiğinde onu Abbasoğulları karşıladılar ve ona yeşili terkedip siyaha döndüklerini anlattılar. Sonra Abbâsîlerin İkinci Halifesi Mansûr'un tabakasından olan Zeyneb bnt. Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın evinde toplandılar. Abbasoğulları onu büyük kabul ederlerdi ve onlara "Zeynebiyyûn" denilirdi. Zeyneb, Me'mûn'a: "Ey müminlerin emiri, neden hilafeti Alioğullarına vermek istedin?" diye sordu. Me'mûn: "Ey halacığım, ben Alioğullarının hilafeti üstlendiklerinde, Abbasoğullarına iyi davrandıklarını gördüm. Abdullah'ı Basra'ya, Ubeydullah'ı Yemen'e, Kusm'u Semerkand'a görevlendirdiler. Onlarla ilgili herhangi bir problem de çıkmadı. Bu nedenle ben de onlara karşı bir sevgi ve güven oluştu" dedi. Bunun üzerine Zeyneb: "Senin şu ana kadar yaptığın, onların sana yaptıklarına karşı bir iyiliktir ve artık bu kadar yeter" dedi ve ondan yeşil elbiseleri çıkarıp siyah elbiseler giymesini istedi. Me'mûn da onun isteğini yerine getirdi. İnsanların da siyah giymelerini emretti. Sonra amcası İbrahim b. Mehdi'yi affederek ona iyi davrandı."⁴⁷

Görüldüğü gibi nakdedilen rivâyetler Abbâsî Devleti'nde ilk ve son defa olarak cereyan eden bir hâdisenin detaylarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle cereyan eden hâdiseleri Ehl-i beyt nesli açısından yorumlama zarureti vardır. Bu konuda ilk olarak ifade edilecek hususun, Me'mûn'un diğer halifelerin aksine, Ehl-i beyt nesline karşı bir sevgi ve saygı beslediği gerçeğidir. Bunu ortaya çıkaran nedenler rivâyetlere yansdığı şekliyle Fadl b. Sehl'in yönlendirmesi olabileceği gibi, Me'mûn'un uzun yıllar merkezden uzak ve Horasan gibi Ehl-i beyt'e ve Ehl-i beyt nesline karşı muhabbeti her vesile ile söz konusu edilen bir bölgede kalmış olması da tesir etmiştir. Nitekim, "er-Rızâ min Âl-i Muhammed" sloganı bu bölgede nasıl etkili olup Abbâsî ihtilaline halk desteğini sağ-

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 250,251.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, VI, 357.

⁴⁷ İbn Tiktakâ, *el-Fahrî*, 219.

lamış ise, şimdi de aynı anlayış Me'mûn'a tesir etmiş ve Ehl-i beyt neslinden Ali er-Rızâ'yı veliahd ilan etmesine neden olmuştur. Onun veliahd olarak ona biat alırken onu: "Âl-i Muhammed'den Rızâ" ismiyle yani kısa şekliyle "er-Rızâ" diye isimlendirmesi de bize bu etkinin bir görüntüsü olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, Me'mûn'un siyah elbiseleri çıkarıp yeşiller giymesi ve bunu tüm merkezlere emirname ile duyurmasının nereden ve neden kaynaklandığını tahmin etmek de çok zordur. Zira, yeşilin Ehl-i beyt neslini temsil ettiğini söylemek mümkün değildir. O güne kadar ortaya çıkan Ehl-i beyt nesli hareketlerinde yeşil renge dayalı bir propaganda yada görüntü yoktur.⁴⁸ İşte bu nedenle, Halifenin yeşile dönüş yapma uygulamasını yorumlamak çok zordur. Bu noktada akla gelebilecek tek husus, hilafetteki değişikliği halk nezdinde gösterebilmek, bu değişikliği şekil ve renkle ilan etmeye matuf olarak yine Fadl b. Sehl tarafından tasarlanmış senaryonun bir parçası olabileceğidir.

Ehl-i beyt nesli açısından çok hareketli günlerin yaşandığı Me'mûn dönemi bu yönüyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Ancak bu hareketlilik onun Horasan'dan Bağdat'a gelmesinden sonra yerini sukûnete bırakmıştır. Bu sukûnetin bir nedeni de merkezî hükümetin artık kontrolü ele alıp, isyan ve düzensizlik hareketlerine müsamaha edilmemesidir. İşte biz onun Bağdat'a geldiği 204/820 yılından vefat ettiği 218/833 yılına kadar geçen sürede herhangi bir Ehl-i beyt nesli hareketine şahid olmuyoruz. Tabi burada 207/822 yılında Yemen'de ortaya çıkan ve tamamen yerel sebeplere dayalı küçük çaplı hareketi bu çerçevede önemli bir yer işgal etmediğini de hemen belirtmeliyiz.

Halife Me'mun sonrasında genel anlamda siyasi otoritenin gücünün zayıfladığı söylenebilir. Artık Abbâsî hilafetinin, siyâsî ve dînî kimliği farklılaşmaya ve birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Siyâsî, dolayısıyla idari güç daha çok merkezde ordu ve dirâyetli komutanlara, taşrada ise çeşitli bölgelerdeki farklı hanedanlıklara geçmişti. Ancak dînî liderlik, Abbâsî Halifeleri elinde idi. İşte bu yapısal değişiklik siyâsî ve idarî gücü ele geçirmeyi düşünüp bu çerçevede halifelige talip olan Ehl-i beyt neslinin de bu talepten vazgeçmeye başladığı bir dönem olmuştur. Zira güç ve otoriteden yoksun bir halifelik, onlar nezdinde bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü onlar zaten halk nezdinde bir çok fırka ve grupla dînî açıdan otoriteyi muhafaza etmekte ve ellerinde tutmakta idiler. İşte bu süreç artık bir çok açıdan farklılaşmanın başladığı bir süreç olmuştur.

⁴⁸ Faruk Ömer, *Buhûs fi Târîhi'l-Abbâsî*, 243 vd.

Ehl-i beyt'e Karşı Valiler ve Etkileri

Abbâsî Devleti, kuruluşundan itibaren merkez ve taşra teşkilatı açısından idarî mekanizmasını sağlam temeller üzerine oturtmuş ve bu yapısını uzun yıllar muhafaza etmiştir. Merkezi otoritenin taşraya yansıyan kolları görünümünde olan valilik müessesesi bu çerçevede diğer devletlerde olduğu gibi Abbâsî Devleti'nde de merkezî idareyi tamamlayan en önemli unsur görünümündedir. Bu yönüyle valiler, büyük ölçüde halifenin görüş, düşünce ve temayülüne göre hareket etmişler, genel anlamda merkezî idaredeki aynı politikanın uygulayıcısı olmuşlardır. Ancak Abbâsî Devleti'nin sınırlarının çok geniş bir alanı içerisine alması nedeniyle, haberleşme ve intikal zorluğu çerçevesinde çoğu zaman valilerin bir takım hâdiselerde insiyatif kullanmasını zorunlu hale getirmiştir. İşte valilerin sık sık başvurduğu bu insiyatif kullanma başarılı ya da başarısız bazı görüntülerin oluşmasına neden olmuştur. Bazı valiler, sorumlu olduğu toplumun, dinî, ahlakî, siyâsî yada kabîlevî özelliklerini dikkate alarak uygulamaya koyduğu dengeli siyasetle, idaresindeki insanlar üzerinde çok büyük bir etkiyle saygı ve sevgiye muhatap olmuş, bu noktadaki başarılarını tarihe kaydettirmişlerdir. Bunun yanında diğer bazı valilerin ise kişisel bazı problemleri idaresine etki etmiş, yetki ve gücünü, siyâsî etnik yada kabîlevî ayrımcılığı tahrik noktasında kullanarak, büyük sıkıntı, acı ve karmaşaya neden olmuşlardır. Bu durum zaman zaman merkezî idarenin de başına büyük işler açmış, valilerin yaptıklarından halifeler sorumlu tutulmuşlardır. Ancak bu noktada halifelerin sığındığı en yaygın gerekçe, valilerin yaptıklarından haberleri olmadığını vurgulamak, bu yolla insanların ithamlarından kurtulmak olmuştur. Ancak ne var ki onların bir çoğu bu gerekçe ile ortaya çıkan ölümler arkasından üzüntü ve gözyaşlarını dökerlerken, nedense o olaya sebep olan valiyi görevden almayı tercih etmemişlerdir. İşte bu durum işlenen zulüm ve öldürmelere onları da ortak hale getirmiştir.

Valilerin genel anlamdaki bu görüntüsü Ehl-i beyt nesline muamele noktasında her türlü uygulama örneklerinin görüldüğü bir perspektifi yansıtmaktadır. Kimi zaman Ehl-i beyt nesline iyi davranan valiler görevden azledilmiş, kimi zaman onlara zulmedenler cezalandırılmıştır. Yine bazı valiler onlara baskı yaptıkları için mükafatlandırılmış, diğer bazıları ise ithamlara muhatap olmuşlardır. Bu yönüyle Abbâsî Devleti içerisinde halifelerin Ehl-i beyt nesline karşı politika ve uygulamalarının valiler üzerinde yansımalarının ortaya çıktığı özel bir alan oluşmuştur.

Ehl-i beyt Siyasetinin İlmî Alandaki Yansıması

Abbâsî ihtilalinin oluşum sürecinde olduğu gibi Abbâsîlerin ilk asrında siyasi mücadelenin tarafları olan Hâşimoğulları'nın iki önemli kolu Abbaso-

ğulları ile Ehl-i beyt nesli arasındaki fikrî ve siyâsî mücadelenin ilmî ve edebî alana yansımaları, daha önceki dönemlerde hiç görülmemiş bir canlılık ve parlaklığı ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede tarihçiler ilk Abbâsî halifelerinin bu noktadaki katkı ve desteklerinin yanısıra kişisel özelliklerine vurgu yapmışlardır.⁴⁹ Sözelimi Ebu'l-Abbâs es-Seffâh alimlerle oturmayı sever, edibleri teşvik eder, şairleri överdi.⁵⁰ Mansûr ise bilgili kişilerden sayılırdı.⁵¹ Mehdî'nin hocası döneminin en meşhur alimi olduğu için Arap dilinin inceliklerini öğrenmiş, iyi bir şair, güzel ve fasih konuşan bir kişi olarak takdim edilmiştir.⁵² Hâdî, dönemdeki şeniata rağmen ediblerin kendisini sevdiği birisi iken, Reşîd döneminde Bağdat büyük bir edebî ve fikrî şahlanışa sahne olmuştur. Onun çevresi hiçbir halifenin olmadığı kadar alim, şair, fakih, kurra, kadı ve katipler ile sarılmıştır.⁵³ Emin de fesahat ve belâgatıyla tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Me'mûn dönemi ise tüm bunlardan farklı bir görüntüye sahiptir. Terceme faaliyetleriyle sürdürülen ilmî ve fikrî çalışmaların ortaya çıkardığı değişim ve şekillenme ile ilmî ve edebî atılımlar, fikrî uyanışın sembolü olmuştur.⁵⁴

Abbâsîler'in bu görüntüsüne karşılık Ehl-i beyt fertleri ve ondan sonra gelen Ehl-i beyt nesli ise, yaşadıkları her dönemde içlerinden topluma yön veren, siyâsî liderlikten daha ziyâde dinî ve ilmî açıdan liderler çıkarmışlardır. Bu yönüyle Ehl-i beyt neslinin dinî ve sosyal fonksiyonları, kendi bütünlüğü içerisinde müstakil bir çalışma konusu olacak kadar geniştir. Bu çerçevede onların ilim, takvâ ve zühd hayatının birer numuneleri olarak sosyal hayata etkileri kaynaklara yansıyan bir çok olay ve menkıbeleri söz konusudur.

Diğer taraftan Ehl-i beyt nesli ile Abbâsî halifeleri arasındaki ilmî ve fikrî mücadeleyi yansıtan tarihî bilgilere araştırmamızın yukarıdaki satırlarında kısaca işaret etmiştik. Seffâh'ın ilk halife olduğu andaki hutbesi, onun hutbesinden sonra amcası Davud b. Ali'nin hutbesi ile Ebû Ca'fer el-Mansûr ve Muhammed Nefsüzzekiyye arasında cereyan eden mektuplaşmalar bu mücadelenin fikrî temellerini günümüze yansıtan birer numuneler hüviyetindedirler. Yine diğer halifelerin Ehl-i beyt nesli ile karşılaştıklarında cereyan eden konuşmalar, bu fikrî mücadeleyi yansıtan küçük örnekler olmuşlardır.

⁴⁹ C.Brockellmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çev: Neşet Çağatay, Ankara, 1964, I, 115 vd.

⁵⁰ Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, III, 270.

⁵¹ İbn Tiktakâ, *el-Fahrî*, 159.

⁵² Ebû Abdullah Muhammed b. Selame, *Uyûnü'l-Meârif ve Funûnü Ahbâri'l-Halâif*, Thk: Abdurrahim Muhammed Abdülhamid Ali, Amman 199, 199.

⁵³ İbn Tiktakâ, *el-Fahrî*, 189.

⁵⁴ Semîra Muhtâr, *Cihâdü's-Şîa*, 209.

Ehl-i beyt nesli ile girilen mücadelelerin yansıdığı diğer bir alan ise Hadis olmuştur. Bu dönemde yoğunlaşan hadis tedvini hareketi, Ehl-i beyt neslinin de özel ilgi alanı içerisinde olmuştur. Nitekim bu dönemdeki bazı muhadislerin Abbâsî halifelerinin etkisinde kaldıkları iddia edilmiştir.⁵⁵ Medine kaynaklı Fıkıh ve Hadis'in kalıcı bir eser haline gelmesini arzu eden Ebû Ca'fer el-Mansûr'un isteğiyle İmam Malik tarafından kaleme alınan Muvatta adlı eser bunun en bariz örneğidir.⁵⁶ Buna karşılık İbn Hanbel, Buharî ve Müslim halifelerin istek ve düşüncelerini göz ardı ederek gerek Emevîler'i gerekse Ehl-i beyt'i ve neslini öven hadisleri eserlerine almışlardır. O dönemde insanlar Abbâsî halifelerinin Ehl-i beyt nesline karşı uygulamaya koydukları baskıcı politika nedeniyle Ehl-i beyt'le ilgili rivâyetlere rağbet etmişlerdir. Diğer taraftan, Ehl-i beyt nesline mensup imamlar da hadis rivâyeti ile ilgilenmişler, ancak onlar sadece kendileri gibi Ehl-i beyt nesline mensup kişilerden hadis rivâyet etmişlerdir. Ca'fer Sadık b. Muhammed'in naklettiği rivâyetler tüm alimler nezdinde kabul görmüştür. Bu durum Ehl-i Sünnet ile Şîa arasındaki temel farklılığın da bir görüntüsü olmuştur. Şîa sadece Ehl-i beyt nesli imamlarının rivâyetlerini esas alırlarken, Ehl-i Sünnet onlarla birlikte daha ziyade adalet ve güvenilirlikleri herkes tarafından kabul edilen, hadis toplama ve alma kriterleri çok açık bir şekilde ortaya konmuş olan hadis alimlerinin rivâyetlerine rağbet etmişlerdir.⁵⁷

Diğer taraftan özellikle Mansûr döneminde Ehl-i beyt nesline karşı uygulamaya konulan baskı ve zulüm politikası başta ilim sahipleri olmak üzere toplumu da etkisi altına almıştır. Bu çerçevede onların liderlik ettiği isyan hareketlerine bazı ilim öncülerinin bizzat katılarak yada dolaylı olarak destek verdiklerini görmekteyiz. Bu noktada ilk akla gelen İmam A'zam Ebû Hanîfe'dir. Onun Ehl-i beyt Nesli'nin isyanlarına destek verdiği çeşitli rivâyetlere konu olmuştur. İmam Malik ise desteğini verdiği fetva ile belgelemiştir. Muhammed Nefsüzzekiyye'nin isyanına, şahit olan İmam Mâlik daha önce Mansûr'a biat ettiklerini söyleyen, ve ne yapmaları gerektiğini soran halka: "Siz ona zorla biat verdiniz, zorla yapılan yeminin geçerliliği yoktur" diyerek, Muhammed Nefsüzzekiyye'nin hareketine katılmalarını teşvik etmiştir.⁵⁸ 131 yılında vefat eden ve Mutezile'nin kurucusu olarak kabul edilen Vâsıl b. Atâ'nın hayatının son dönemlerine rastlayan bu karışıklık döneminde Ehl-i beyt nesline destek vermiştir. Yine Mutezile'nin Vasıt'daki temsilcisi durumunda olan Amr b.

⁵⁵ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, III, 266.

⁵⁶ Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Asru'l-Abbâsî'l-Evvel*, Kahire, 1994, 127.

⁵⁷ Semîra Muhtar, *Cihâdü's-Şîa*, 208,209.

⁵⁸ Taberî, *Târîh*, VII, 560; Isfahânî, *Mekâtil*, 249; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 84.

Ubeyd, isyan etmeden önce Muhammed Nefsüzzekiyye'ye gitmiş ve ona biat etmiştir. Medine muhaddislerinden Abdülhamid b. Ca'fer ve Muhammed b. Aclân⁵⁹ ile Basra'da Heşim b. Beşir ona destek veren diğer alimlerden biridir.⁶⁰

Ehl-i beyt Siyasetinin Edebî Alandaki Yansıması

Cahiliyye döneminde olduğu gibi İslâmî dönemde de Arap toplumunun en güçlü özelliklerinden birisinin şiir edebiyatı olduğu bilinen bir gerçektir. Toplum ve kişiler üzerindeki etkisi yönüyle de çok etkin bir yapıya sahip olan şiir, her dönemde Arap toplumunda önem ve değerini kaybetmeyen bir unsur olmuştur.

Gerek fikrî ve siyâsî, gerekse ilmî ve edebî açıdan, güzellikler, mutluluklar, acılar, sıkıntılar, kısaca hayatın tüm renkleri şiire yansımıştır. İşte Ehl-i beyt neslinin siyâsî serüvenini mercek altına aldığımız bu tebliğimizde, tüm bu siyâsî mücadelelerin şiirdeki yansımalarına da bakmamız gerekecektir. Hz. Peygamber'e olan duygusal bağlılığın daha sonraki zamanlara sarkan bir uzantısı durumundaki Ehl-i beyt'e saygı ve sevgi ile birlikte onlara karşı uygulanan baskı, yıldırma ve zulüm politikaları şairleri bu konularda şiir söylemeye sevk etmiştir. Onların haklarını, onlara olan toplumsal sevgi ve saygıyı dile getiren şairler ve şiirleri, bu açıdan farklı bir görüntünün ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Siyâsî mücadelenin tarafları önceleri Emevîler, Hâşimoğulları, Zübeyrîler, Hâricîler ve Muhtar es-Sekafi'nin ilk temsilcilerinden biri olarak kabul edildiği Şia idi. Bu dönemdeki şiirler genellikle bu fikrî ve siyasî yapılanma çerçevesinde görülüyordu. Ancak Emevîler'in sonlarına doğru bu fırkaların bazılarının etkinliği azalmış yada siyâsî arenadan çekilmişti. Bu nedenle Abbâsî ihtilalinin hazırlık süreci ve Abbâsîler'in ilk asrındaki şiirler, siyâsî mücadelenin iki tarafı olan Emevîler ve Hâşimoğulları taraftarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Abbâsîler döneminde ise bu Abbasoğulları ile Ehl-i beyt nesli arasındaki mücadele ve taraftarlığa yansımıştır. Bu iki grubun Emevîler dönemindeki şairleri içerisinde ifade edebileceğimiz, Hz. Ali taraftarı olarak şiir söyleyen şairlerden Ebu'l-Esved ed-Düelî,⁶¹ Muâviye için şiir söyleyen ise Miskîn ed-Dârimî vardır.⁶² Bundan sonra Emevî taraftarı olarak görünen Ebu'l-Abbâs el-A'mâ, A'şâ Rebîa ve Nâbiğa Benî Şeybân, Hâşimoğulları taraf-

⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (141-160 yılları), 22.

⁶⁰ İsam Sahnî, *el-Abbâsiyyûn fi's-Senevâti't-Te'sis*, Amman, 1998, 350,351.

⁶¹ Hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ'*, Beyrut, 1985, 488 vd.

⁶² Geniş bilgi için bkz: İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ'*,365.

tarı olan Küseyyir Azze, Kümeyt el-Esedî, Eymen b. Harîm el-Esedî dikkatleri çeken şairler olmuşlardır.⁶³

Abbâsî döneminde ise şiir siyâsî ve fikrî plandaki şekillenmeye göre renk değiştirmiş, Abbâsîler ile Ehl-i beyt nesli arasındaki mücadelede yerini almıştır. Bu çerçevede siyâsî otoritenin sahibi olarak Abbâsîlerden maddi açıdan yararlanmak isteyen bazı şairler onlar lehinde şiirler söyleyerek çeşitli bahşîş ve hediyelere sahip olmuşlardır. Mervân b. Ebi'l-Hafsa, Selm el-Hâsîr, Ebû Dülâme, Beşşâr, Ebu'l-Atâhiyye, Seyyid Himyerî, Nusaybü'l-Asğar ve Ummânî'r-Râcîz bu şairlerden bazılarıdır. Bunlardan ayrı olarak bahşîş ve hediyelere kavuşma arzusu daha bir çok şairi Abbâsîleri öven ve hilafetteki Abbâsî hakkını savunan şiirler söylemeye sevk etmiştir.⁶⁴ Bu dönemde Abbâsîler'i destekleyip onları haklı gösteren şairlerin yanında Ehl-i beyt nesline destek verip onlar lehinde şiir söyleyen şairler de vardır. Bunlar arasında Seyyid Himyerî, Mansûr en-Nimerî, Südeyf, Harun b. Sa'd el-İclî, Abdüsselam b. Rağbân⁶⁵ ve Di'bil b. Ali el-Huzâî gibi şairleri sayabiliriz.

SONUÇ

Hâşimoğulları'nın iki kolu olan Abbasoğulları ve Alioğulları'nın ilişkileri göz önüne alındığı takdirde, özellikle Hz. Peygamber'in vefatıyla başlayan süreçte siyâsî talepler konusundaki beklentiler açısından birbirlerine verdikleri destekle dikkat çektiği görülür. Bu noktada Hz. Peygamber'in hem amcasının oğlu olup küçük yaşlardan itibaren onun yanında yetişmesi yönüyle hem de kızı Fâtıma'nın kocası yani damadı olması yönüyle Hz. Peygamber'in tabî varisi görünümünde olan Hz. Ali'nin bu özelliğine dayandığı hilafet talepleri, ilk önceleri amcası Abbâs, daha sonraları ise amcaoğullarının kendisine verdikleri destekle devam etmiştir. Ancak ne var ki Ehl-i beyt olan Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bu istek ve arzularını gerçekleştirip kalıcı hale getirme konusunda başarı elde edememişlerdir. İşte Emevîler dönemi boyunca Ehl-i beyt ve taraftarlarına karşı uygulamaya konulan karşı cephe siyaseti, bu iki aileyi bir araya getirmiş siyâsî ve sosyal beklentilerine birlikte çare aramışlardır.

Siyâsî alanda sürdürülen bu birliktelik 100/718'li yıllardan itibaren farklılaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Abbasoğulları'nın lideri olan Ali b. Abdülâh

⁶³ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, III, 304; Ayrıca bu şairler hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmed Muhammed el-Hüfî, *Edebü's-Siyâse fi'l-Asri'l-Emevî*, Beyrut Thz. , 146 vd.

⁶⁴ Şiir örnekleri için bkz: Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Asru'l-Abbâsî'l-Evvel*, 293,294.

⁶⁵ Diki'l-Cin lakabıyla meşhur olan bu şair hakkında bilgi için bkz: Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Asru'l-Abbâsî'l-Evvel*, 324,325.

ile Ehl-i beyt neslinin ileri geleni Abdullah b. Hasan'ın söylemlerinde ve arayışlarında yavaş yavaş farklılaşma belirtileri görülür. İşte bu farklılaşma sonunda etkili bir propaganda ve tutarlı bir politika ile Abbâsî ihtilalini gündeme getirmiştir. Abbasoğullarını hilafete taşıyan bu ihtilal sürecinde onların amca oğullarının toplum üzerindeki sosyal ve dînî nüfuzlarından istifade ettikleri tarihi bir gerçektir. Ancak siyâsî otoritenin ortak kabul etmeyeceği de diğer bir siyâsî gerçektir. Karşılıklı istifadeye matuf dayanışma sürecinin sonunda Abbasoğulları'nın hilafet makamına oturmalarıyla bu ilişkiler yerini karşılıklı gerginlik ve mücadeleye bırakmıştır. İşbaşına gelen halifenin kişisel özellikleriyle şekillenen Ehl-i beyt nesline karşı muameleler, her dönemde farklı görüntülerin sergilenmesine neden olmuştur. Bu farklı uygulama ve davranış biçimleri, gerek devlet idaresindeki üst düzey yöneticiler arasında, gerekse taşradaki idareciler arasında Ehl-i beyt nesline karşı farklı uygulamaların da nedeni olmuştur. Bu çerçevede başta Ebu'l-Abbâs es-Seffâh döneminde ilk olarak gördüğümüz vezirlik makamına gelen vezirler olmak üzere vezirlik makamında bulunan bazı kimselerin, halifenin tavrının aksine, Ehl-i beyt nesline karşı daha olumlu ve müsamahakar tavır içerisinde olduklarına şahit olmaktayız. Ehl-i beyt'e ve Ehl-i beyt nesline karşı toplumsal bir yaklaşımın tezahürü olarak görülebilecek bu türden hareketleri tüm ilk dönem Abbâsî halifeleri dönemlerinde görmek mümkündür. Ancak bu hareketleri sergileyen devlet adamları çoğu zaman bunu canlarıyla ödemişlerdir.

Diğer taraftan yine halifelerin politikalarının bir uzantısı olarak taşradaki şehirlerde valilik görevini üstlenen kimselerin de bu konuda zaman ve genel düşüncenin etkisiyle Ehl-i beyt nesline karşı farklı tutum sergiledikleri görülmektedir. Kimi zaman halifenin isteklerini yerine getirmede tereddüt gösteren valiler bu tutumlarının bedelini görevden azledilmekle ödemişler, kimi zamanda halifeden daha şiddetli bir baskı ve yıldırma politikası ile Ehl-i beyt neslini isyana sevk etmişler, dolayısıyla bir çok kanlı olayların meydana gelmesine sebep olmuşlardır. Bu durum örneklerini İslâm coğrafyasının her bölgesinde görmek mümkündür.

Ehl-i beyt nesline yönelik siyasetin en çok zarar ve sıkıntı verdiği grup ise hiç şüphesiz müslüman halktır. Hz. Peygamber'in nesli olarak kabul edip ona besledikleri sevgi ve saygının bir tezahürü olarak onun nesline karşı besledikleri sevgi ve saygı, onların acılar, baskılar, sıkıntılar ile can ve mal kayıplarıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Ehl-i beyt neslinin ortaya koydukları hareketlere destek vermişler, bu desteklerinin bedelini de bir çokları canlarıyla ödemişlerdir. Aynı noktada bu tür hareketlere destek veren ilim sahipleri de merkezî idarenin baskı ve zulmüyle karşı karşıya kalmışlardır. Ehl-i beyt nesli ile Abbâsî halifeleri arasındaki mücadelenin yansıdığı diğer bir alan ise Arap

toplumunun her döneminde varlığını hissettiğimiz edebi alandır. Özellikle şiihlere yansıyan fikir ve düşünceler, kalıcı birer eser olarak gerek tarihi kaynaklarda gerekse edebi kaynaklarda bize kadar ulaşan bir zenginliği ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Ehl-i beyt gerek kavram olarak gerekse kişiler olarak İslam coğrafyasının her bölgesinde kendilerine önem verilen, saygı gösterilip sevgi beslenen bir olgu görünümündedir. İşte bu durumdur ki gerek siyasi ve sosyal, gerekse ilmi ve fikri alanlarda çok etkin bir konumda olmuştur. Önceki dönemlerde olduğu gibi Abbâsîler döneminde de bu gerçek dikkate alınarak hareket etmek mecburiyetinde kalınmıştır. Şüphesiz bu durum Bağdat'ın siyasi, sosyal ve kültürel alanlarında da etkisini göstermiştir. Genel bir çerçeveye bakılacak olursa, İslam Medeniyeti birikiminin ortaya çıkışında bütün bu hareketlerin, etki ve tepkilerin de bir yerinin olduğu görülecektir.